

**Józef Czernik, Jerzy Dąbrowski,
Stanisław Gerega, Jan Kubik,
Andrzej Moczulski**

**Wytyczne konserwatorskie dotyczące
zabytkowych nawierzchni ulic i
placów - projekt TOnZ**

Ochrona Zabytków 46/2 (181), 191-193

1993

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DOTYCZĄCE ZABYTKOWYCH NAWIERZCHNI ULIC I PLACÓW — PROJEKT TONz

W związku z bardzo często powtarzającymi się wypadkami nieprawidłowego wykonywania prac brukarskich na terenie Śląska oraz unicestwiania istniejących w tym regionie pięknych dawnych bruków, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami — Oddziały w Brzegu i Opolu zwraca się z uprzejmą prośbą o spowodowanie wydania wytycznych konserwatorskich dla robót drogowych w miastach o zabudowie zabytkowej i nadanie im rangi aktu wykonawczego. Przyjmując za obowiązujące wykonanie nawierzchni zgodnie ze stanem pierwotnym, ostatecznie i trwale (co warunkuje odpowiednia technologia prac), proponujemy przyjęcie w wytycznych następujących sugestii i postulatów:

I. Wytyczne o charakterze porządkowo-organizacyjnym

1. Wszelkie nawierzchnie ulic i placów (chodniki i jezdnie) na terenie miast związane z zabudową sprzed 1945 r. są objęte opieką konserwatorską.

2. Niedopuszczalne jest rozbieranie historycznych nawierzchni jezdni i chodników na terenie miast dla pozyskania materiału do wykonania innych nawierzchni.

3. Wszelkie prace rozbiórkowe kamiennych nawierzchni zabytkowych powinny wykonywać ekipy specjalistyczne.

4. Ekipy rozbiórkowe po zakończeniu robót rozbiórkowych mają obowiązek dokonania rozliczenia zdjętego materiału. Kostkę bazaltową i granitową należy rozliczać w metrach kwadratowych, z jednoczesnym przeliczeniem na kilogramy, a płyty granitowe i betonowe w sztukach, z podaniem sumy metrów kwadratowych.

5. Kostka granitowa i bazaltowa z nawierzchni nie spoinowanych, płyty chodnikowe, ławy rynsztokowe oraz krawężniki powinny być odzyskiwane w stu

procentach. Natomiast kostka kamienna z nawierzchni jezdni spoinowanych cementem — w zakresie możliwości oszacowanych przez komisje specjalistów.

6. Każdy przypadek złamania płyty chodnikowej, ławy rynsztokowej bądź krawężnika podczas prac rozbiórkowych bądź odtworzeniowych powinien być zgłoszony służbie konserwatorskiej.

7. Zdjęte z nawierzchni chodników płyty pęknięte powinny być oznakowane w taki sposób, aby możliwe było prawidłowe ich złożenie w celu naprawy i ponowne ułożenie w tym samym miejscu.

II. Wytyczne o charakterze technicznym

1. Na etapie projektowania uzbrojenia podziemnego należy zwracać pilną uwagę na usytuowanie przebiegu jego tras pod istniejącymi chodnikami, tak aby je lokalizować pod bocznymi pasmami z kostki kamiennej, jeżeli pasmo główne wykonane jest z dużych i ciężkich płyt granitowych lub betonowych. Jest to poddyktowane prostotą technologii rozbiórki i zabruku oraz łatwością dostępu do uzbrojenia w przypadku awarii.

2. Roboty rozbiórkowe przy nawierzchniach powinny być tak prowadzone, aby można było zapewnić segregację poszczególnych rodzajów materiałów, ich pełny odzysk (poza przypadkami jezdni o bruku spoinowanym cementem) oraz nieuszkodzenie — to ostatnie odnosi się szczególnie do granitowych płyt chodnikowych i takichże krawężników i ław rynsztokowych.

3. Przed wykonaniem wykopu na chodniku o nawierzchni kostkowej, bądź na jezdni z kostki nie spoinowej, należy rozebrać nawierzchnię na taką szerokość, aby uniemożliwić obsuwanie się kostki wraz z brzegami podłoża do wykopu.

4. W trakcie wykonywania wykopów głębszych, szczególnie na jezdniach, na których nie wstrzymano ruchu pojazdów, należy bezwzględnie zapewnić stateczność ich ścian poprzez wykonanie desek i rozparć. Wymogi te podyktowane są koniecznością zapewnienia stabilności podłoża pod nie rozebranymi częściami nawierzchni jezdni. W sposób podobny należy również zabezpieczać stateczność posadowienia krawężników, jeśli głębsze wykopy wykonywane są bezpośrednio przy nich.

5. Przy zasypywaniu wykopów pod ponowny zabruk należy warstwowo zagęścić podłoże przy użyciu zagęszczarek wibracyjnych. Wyeliminuje to zapadanie się nowej części bruku i związane z tym praktyki dokonywania kilkakrotnych przebrukowań. Równocześnie wykluczy to zdarzające się czasem przypadki zapadania się przylegających do niej pasów części nie rozebranej w następstwie naruszenia stateczności znajdującego się pod nimi podłoża.

6. Przed ułożeniem elementów odtwarzanej nawierzchni (kostka, płyty) na piaskowej podsypce należy ją zagęścić przez polanie wodą. Jest to niezbędne dla zabezpieczenia przed odkształceniami w profilu nawierzchni w trakcie eksploatacji.

7. Przy wykonywaniu nawierzchni kostkowej na chodnikach niedopuszczalne jest stosowanie cementu zarówno do podsypki, jak też do spoinowania. Kostki należy układać wyłącznie na podsypce piaskowej, a szczeliny pomiędzy nimi wypełniać mieszaniną piasku z humusem. Tak wykonana nawierzchnia zapewnia dostęp wód opadowych i powietrza do korzeni drzew ulicznych oraz stwarza możliwość jej łatwej rozbiórki w razie potrzeby i wielokrotności pełnego odzyskiwania zdejmowanego materiału.

8. Przy układaniu chodnikowych płyt granitowych lub betonowych niedopuszczalne jest uderzanie ich ubijakiem. W celu uzyskania właściwej równości ułożenia należy płyty podsadzać mokrym piaskiem, stosując równocześnie odpowiednie urządzenia do ich podnoszenia.

9. Przy odtwarzaniu nawierzchni należy zachować pierwotny profil poprzeczny oraz pierwotną równość podłużną, stosując w tym celu takie przyrządy pomiarowe, jak łaty profilowe, łaty do równości podłużnej i spadkomierze.

10. Nawierzchnia odtwarzanej jezdni z grubej kostki granitowej spoinowanej cementem powinna mieć wyraźny rysunek spoin przy czystym licu kamienia. W tym celu należy wyeliminować praktyki wykonywania spoin przez rozlewanie zaprawy cementowej po powierzchni uprzednio ułożonych kostek bez dokładnego oczyszczenia lica każdej z nich przed rozpoczęciem procesu wiązania. Pozostającą po takim sposobie spoinowania warstwę zaprawy na licu kostek należy bezwzględnie usunąć wkrótce po jej stężeniu, a następnie umyć lico wodą. Jest bardziej wskazane, aby zamiast rozlewania zaprawę wlewać w szczeliny między kostkami odpowiednim naczyniem z tzw. dzióbkiem.

11. Stwierdzona niejednokrotnie zła jakość wykonanych w ostatnich latach spoinowanych cementem zabruków jezdni, objawiająca się wykruszaniem spoin, a następnie deformacją profilu jezdni, spowodowana jest dwiema przyczynami:

— niewłaściwym składem zaprawy cementowej i stąd jej małą wytrzymałością,

— nienależytą lub wręcz brakiem pielęgnacji spoin (polegającej na całodobowym utrzymywaniu ich w stanie wilgotności przez okres przynajmniej jednego tygodnia) i stąd ich znacznym osłabieniem.

12. Prace odtworzeniowe przy nawierzchniach wymagają re-

spektowania zasady ochrony zabytków architektury wraz z historycznym ich otoczeniem, jakie w głównej mierze stanowią ulice i place. Implikuje to dbałość o przywrócenie pierwotnego układu kostki, płyt i płytek, a także rysunku spoin.

13. Pochodzącą z odzysku grubą kostkę granitową nie mającą właściwego lica należy przed użyciem do zabruku poddać obróbce za pomocą odpowiednich urządzeń celem nadania licu potrzebne kształtu i faktury.

14. Zdjęte z chodników pęknięte (złamane) granitowe płyty nie mogą być uznawane za nie nadające się do ponownego układania z nich nawierzchni chodników. Należy je przewozić na teren zakładów zajmujących się utrzymaniem nawierzchni ulic i tam poddawać fachowym naprawom w warunkach zapewniających właściwą technologię, gwarantującą spojenie pękniętych części w trwałą i estetyczną całość. Do wykonania spojenia o niezbędnych parametrach mechanicznych należy używać zaprawy cementowej o bardzo wysokiej wytrzymałości oraz dodatkowo stosować stalowe bolce wzmacniające.

15. Przy budowie nowych lub modernizacji istniejących wjazdów na posesje przez istniejące chodniki niedopuszczalne jest obniżanie ich na szerokości chodnika do poziomu jezdni i zakładanie krawężników w poprzek chodnika. Należy stosować obniżone, odpowiednio profilowane krawężniki rozgraniczające pasy jezdni i chodnika oraz wykonywać pochyłe podjazdy na poziom chodnika zajmujące max. 1/4 jego szerokości, a przy chodnikach o szerokości nie przekraczające 1,5 m — nie dłuższe niż 0,5 m. Boczne części podjazdów muszą w sposób łagodny przechodzić w istniejącą płaszczyznę chodnika, tworząc jeden ciąg powierzchni krzywej bez ostrych załamań. Nawierzchnia wjazdu powinna nawiązywać charakterem do na-

wierzchni istniejącego przy nim chodnika, a także powstałej wraz z chodnikiem jezdni, nawet gdyby znajdowała się pod późniejszym dywanikiem asfaltowym (np. chodnik z płyt granitowych i drobnej kostki bazaltowej, a wjazd z kostki granitowej zastosowanej na jezdni) oraz musi mieć odpowiednią dla ruchu pojazdów wytrzymałość.

16. Przy remontach i modernizacji budynków przylegających frontem bezpośrednio do nawierzchni chodników niedopuszczalne jest wysuwanie na chodniki więcej niż jednego stopnia schodów wiodących na podwyższony parter, przy czym takie wysunięcia dopuszczalne są tylko w przypadku uwarunkowań historycznych. Pozostałe stopnie wyrównawcze do poziomu parteru muszą się znajdować wewnątrz obrysu budynków. Przy nowych budynkach usytuowanych w warunkach jak wyżej, należy zachować wymóg zawarty w § 277, pkt 1. Rozporządzenia MAGTiOS z dnia 3 lipca 1980 r., który nie dopuszcza wysuwania stopni na chodniki.

17. Modernizację studzienek okien piwnicznych nie mogą pociągać za sobą zmian w historycznym układzie nawierzchni chodników. Niedopuszczalne jest podnoszenie studzienek okiennych ponad płaszczyznę nawierzchni chodników.

18. Pokrycie asfaltem kamiennych nawierzchni jezdni w otoczeniu zabudowy zabytkowej może nastąpić tylko w wyjątkowych przypadkach, koniecznych ze względów komunikacyjnych, po uzyskaniu zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Należy jednakże przestrzegać przy tym następujących zasad:

— grubość warstwy nawierzchni asfaltowej należy ograniczyć do absolutnie niezbędnego minimum,

— dotychczasowy bruk należy zachować w całości jako podbudowę bez naruszania posadowienia krawężników,

— w przypadku odtwarzania jez-

dni po zasypaniu wykopów na ulicy posiadającej bruk pokryty dywanikiem asfaltowym należy odtworzyć rozebrany bruk, a dopiero na nim ułożyć warstwę asfaltu,

- przy zaistnieniu deformacji eksploatowanej warstwy asfaltowej niedopuszczalne jest jej wyrównywanie przez ułożenie na niej drugiej warstwy,
- należy ją rozebrać i ułożyć nową warstwę asfaltu.

Względy historyczne, estetyczne i ekologiczne przemawiają za utrzymaniem oryginalnych nawierzchni kamiennych jako otoczenia obiektów zabytkowych, dlatego też wymienione zasady postępowania mają na celu nienaruszanie krawężników, a tym samym i chodników oraz zachowanie jezdnii kamiennych w stanie jak najlepszym do czasu zaistnienia okoliczności umożliwiających zdjęcie dywanika asfaltowego

(np. przy zmianie organizacji ruchu kołowego).

Przedstawione powyżej uwagi mogą wydawać się oczywiste, jednakże wobec nagminnego nieprzestrzegania technologii prac brukarskich tudzież likwidacji kamiennych nawierzchni na terenach podlegających opiece konserwatorskiej, zachodzi pilna potrzeba konsekwentnego egzekwowania podstawowych zasad.

*Józef Czernik, Jerzy Dąbrowski,
Stanisław Gerega, Jan Kubik,
Andrzej Moczulski*

UNIKATOWA RZEŻBA CHRYSYTA Z CHEŁMNA

Na wniosek Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, w 1992 r. poddano zabiegom konserwatorskim rzeźbę *Chrystusa z grobu* znajdującego się w kapliczce utworzonej

w przyziemiu dawnej baszty murów na terenie ogrodu Domu Prowincjalnego w Chełmnie. Miejsce to było odwiedzane przez wiernych, szczególnie w okresie wielkopostnym. Początkowy program zakładał je-

dynie prace zachowawcze.

Wysokość rzeźby: 2,70 m.

Stan zachowania:

- znaczna destrukcja podłoża drewnianego,
- wielokrotne przemalowanie.

Zarówno informacja z *Katalogu zabytków sztuki...* (t. XI, z. 4., s. 50), jak wstępne oględziny wskazywały, iż rzeźba jest w bardzo znacznym stopniu zmieniona w stosunku do swego pierwotnego kształtu.

Już zdejmowanie pierwszych przemalowań i dokonane odkrytki wykazały istnienie znacznej liczby nawarstwień, w tym także warstw metalu i tkanin. Ręce i nogi nieanatomiczne w swym kształcie, zniekształcone, z wycięciem odcinków — dostosowane do figury leżącej.

W tej sytuacji program rozszerzono do pełnej rewaloryzacji.

Stwierdzono:

- 14 wtórnych warstw malarskich,
- 1 warstwę o nieznanym do tej pory składzie i funkcji,
- 4 warstwy tkaniny,
- 1 warstwę blach cynowo-cynkowych.

Tak znaczne różnicowanie materiałów wymagało zastosowania różnicowanych technik zdejmowania. Warstwy zdejmowano kolejno, wykonując dokumentację.

Obecnie praca jest w fazie końcowego oczyszczania pierwotnej warstwy malarskiej.

a

b

Rzeźba Chrystusa z Chełmna w trakcie konserwacji — stan po usunięciu warstw wtórnych:
a — widok z przodu: widoczne wtórne odcięcia rąk i nóg;
b — widok z boku: staw obrotowy oznaczony strzałką (fot. W. Górski)